

6. ПОШУКИ ОБДАРОВАНОСТІ

**Анастасія Олександрівна
Ласкова-Ярмоленко,**
науковий співробітник
відділу діагностики обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ

ORCID ID 0000-0002-2530-5586

УДК 37.015.3

СТОРІНКАМИ ПСИХОЛОГІЇ ОБДАРОВАНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ (за посібником О. Г. Ридецької)

Автор статті пропонує читачам здійснити огляд навчального посібника «Психологія обдарованості» з метою ознайомлення з історією вивчення обдарованості в контексті розвитку світової психології. У статті описано поступ наукової думки щодо обдарованості як явища.

Ключові слова: обдарованість; дар; геній; історичний аспект.

На сучасному етапі існує значна кількість наукової літератури, що присвячена питанням становлення та розвитку обдарованості. Обдарованість і сьогодні залишається однією з таємниць особистості та нерозв'язаною проблемою психологічної науки. Питання вивчення явища обдарованості потрібно розглядати з огляду на значні масиви накопиченої в різні історичні періоди філософської, психолого-педагогічної та методичної літератури. Своїм корінням зазначена проблема сягає вглиб віків. Окрім цього, розмаїття поглядів щодо визначення поняття обдарованості передусім зумовлено складністю та багатоаспектністю досліджуваного явища, а також використанням на різних етапах розвитку наукової думки для розкриття феномена обдарованості таких дефініцій, як «здібності», «талант», «геніальність», «творчість» [1].

Пропонуємо читачеві «пройтись» сторінками навчального посібника О. Ридецької «Психологія обдарованості» (2010 р.), де широко розкрито питання еволюції вчення про обдарованість у контексті розвитку філософської думки та психології. Посібник має чотири розділи, де автором подано загальне введення в психологію обдарованості, визначено феноменологію поняття обдарованості на сучасному етапі розвитку психологічної науки, розкрито поняття спеціальної обдарованості, а також описано методи організації

психологічного супроводу та психологічної допомоги обдарованим дітям. У контексті нашої статті ми зупинимося на описі історичного поступу наукової думки щодо обдарованості як явища.

Необхідно зауважити, що врахування психолого-педагогічних поглядів видатних науковців в історичній ретроспективі на проблему обдарованості дасть змогу досягти позитивних результатів щодо раннього виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей [2; 3].

Видатні мислителі давнини, а також їх менш обізнані в науках сучасники добре розуміли, що існує суттєва різниця між видатним творцем (генієм) і простою людиною. Ще досить давно вчені помітили, що певні відмінності між цими категоріями часто виявляються вже в дитинстві. Віддавна суспільство хвилювало питання походження та природа цих відмінностей, однак з-поміж усіх явищ дійсності людська психіка – це найбільш важко пізнаваний об'єкт [2, С. 8].

У стародавні часи видатну людину (генія) вважали щасливим обранцем богів, якого було послано на землю для того, щоб подолати повсякденні увявлення і силою духу опромінити людству шлях до досконалості та величі. До того ж, без використання поняття «божественний дар» пояснити досягнення видатних художників, поетів (надалі вчених і громадських діячів) у ті

часи не було можливим. Так, характерне висловлювання з цього приводу належить Платону: «поет творить не від мистецтва і знання, а від божественного визначення й одержимості». Цікаво, що його ідейний противник Демокріт також дотримувався аналогічної думки.

Так, у посібнику О. Ридецької «Психологія обдарованості» зазначено, що трактати про генія містять цікаві факти, спостереження і виявлені на їх засадах закономірностей, що сприяло формуванню відповідної термінології. З найдавніших часів і до XIX ст. (А. Баумгартен, Г. Гегель, І. Кант та ін.) у наукових трактатах утвердився термін «геній» (від лат. *genius* – дух). Його використовували для позначення явища, яке пізніше почали називати – «суб'єкт творчої діяльності» [1, С. 9]. Можна припустити, що виникнення та закріплення терміна «талент» у науковій сфері було пов'язано з уявленнями про можливість вимірювання ступеня геніальності, а отже, ранжирування геніїв. Одним із таких прикладів може слугувати розуміння геніальності, яке викладене в працях Арістотеля. Наголошуючи на зв'язку художньої творчості з інтелектуальною, пізнавальною діяльністю, мислитель вводить термін «споглядальна діяльність розуму», який охоплює поняття наукової та мистецької творчості. Особливий інтерес представляють здійснені Арістотелем диференціювання і ранжування видів людської діяльності, що вимагають геніальності. «Споглядальна діяльність розуму» (наукова і художня), на думку мислителя, є вищою за будь-яку іншу, адже вона споріднена з божественною [1, С. 12].

Необхідно зауважити, що в посібнику «Психологія обдарованості» детально описано етапи становлення наукової думки в контексті питання розвитку обдарованості. Перший етап розвитку вчення про обдарованість належить ще до часів в античності. Представниками цього періоду є філософи Платон, Демокріт, Сократ, на філософські трактати яких у більш пізні періоди спиралася світова наукова думка. Демокріт (460–370 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ. Мислитель багато подорожував, побував у Єгипті, Персії, Індії. За своє життя Демокріт написав понад 70 робіт із різних галузей знань – фізики, математики, риторики, філософії, знання. Він був творцем теорії «витоків», що пояснювала сприйняття зовнішніх предметів органами почуттів. З огляду на цю теорію, існування предметів забезпечує витікання з них так званих образів, що подібні до цих предметів. Коли людина споглядає ці предмети, то в неї формується уявлення про предмет. Чуттєве пізнання, на його думку, не є достовірним знанням. Пізнання за допомогою відчуттів він називає «темним», оскільки воно не правдиве, а справжньою формою пізнання постає лише знання за допомогою міркувань. Пояснюючи психічну діяльність людини, Демокріт пише, що душа – це рушійна сила, початок, орган відчуття і мислення. Щоб забезпечувати рухи тіла, душа сама має бути матеріальною і рухомою. Вона складається з атомів, тому є смертною. До того ж, мислитель вважав, що душа – це матеріальне речовина, яка складається з атомів вогню, кулястих, легких дуже рухливих [1].

У аналізованій нами праці докладно описано думки стародавніх філософів, які «породили» розвиток наукової думки у сфері психології. Повертаючись до визначення душі, необхідно згадати Арістотеля (384–322 рр. до н. е.). Його уявлення про душу було набагато більш складне ніж у Демокріта. У його відомому трактаті «Про душу» описано концепцію неподільності душі та тіла. Саме з його подачі психологію стали вважати самостійною галуззю знань. Мислитель вважав душу проявом психіки людини. Він виділяє рівні здібностей: 1) вегетативний – властивий рослинам, що реалізується через здібності до руху (харчування, зростання та занепад); 2) чуттєвий – максимально властивий тваринам; 3) розумний, що реалізується через здібності, почуття і відчуття.

«...Душа, – писав Арістотель, – є сутністю в сенсі форми природного тіла, що володіє за можливості життям. Сутність же (як форма) є ентелехією; таким чином, душа є ентелехією такого тіла». Для пояснення цього вислову Арістотель використовував такий образ. «Якби око було живою істотою, то душею був би його зір».

Арістотель заклав підґрунтя природничо-наукового підходу до вивчення психіки. Потрібно зауважити, що таке уявлення закріпилося згодом за поняттям «психіка»: з точки зору матеріалістичного природознавства психіка стала одним із факторів еволюції тваринного світу. Стосовно поняття «душа», то воно все більше звужувалося до відображення переважно ідеальних, «метафізичних» і етичних проблем існування людини. У посібнику «Психологія обдарованості» зазначено, що засади такого розуміння душі були закладені філософами-ідеалістами, і насамперед Платоном [2, С. 14]. На формування думок Платона вплинули Сократ, Демокріт, Парменід, Піфагор, Геракліт. У двадцятирічному віці Платон зустрів Сократа і ця зустріч стала доленосною. Він залишався з Сократом до самої його смерті, тобто приблизно вісім років. Згодом усі твори Платона написані у формі діалогів, де головною дійовою особою був Сократ. Досі залишається невідомим, яка саме частина ідей Платона належить йому, а яка – Сократу. У текстах Платона душу визначено як на самостійну субстанцію, яка існує поряд з тілом і незалежно від нього. Душа – початок незримого, піднесеного, божественного, вічного, а тіло – початок зримого, ницого, тлінного [2]. Цей світ ідей існує поза матерією й поза індивідуальною свідомістю. Він є сукупністю абстрактних ідей – ідей про сутності предметів зовнішнього світу. Те, що відбувається на землі в повсякденному житті людей, є лише відображення, тінь цих загальних ідей. На думку Платона, істинне пізнання є поступовим проникненням у світ ідей. Однак, щоб долучитися до нього, душа має звільнитися від впливу тіла. Вона не має сліпо довіряти показанням органів почуттів. Також Платон зазначає, що справжнє знання досягається лише шляхом безпосереднього проникнення душі у світ ідей. Оскільки душа – це найвище, що є в людині, то людина має пі-

клубатися про своє здоров'я набагато більше, ніж про здоров'я тіла. Платона цікавили не лише абстрактні філософські проблеми, а й істини, що безпосередньо пов'язані з життям [2]. Необхідно зауважити, що вчення Сократа і Платона є актуальними і в наші дні. Однак сучасний підхід до їх осмислення має бути особливим – їх доцільно розглядати як яскраві й точні художні метафори. Якщо визначати світ ідей, про який говорив Платон, у контексті сучасного світогляду, то це: світ духовної людської культури, зафіксований в її матеріальних носіях, насамперед у мові, наукових і літературних текстах; світ абстрактних понять, де відображені загальні властивості та сутності речей; світ людських цінностей і людських ідеалів. Дитина, яка розвивається поза цим світом (а такі історії відомі – діти, вигодувані тваринами), якими б природними задатками вона не володіла, не стане людиною, адже її психіка не є сформованою [2].

Останніми роками в психології духовні аспекти життя людини стали інтенсивно обговорювати у зв'язку з такими поняттями, як «зрілість особистості», «зростання особистості», «здоров'я особистості» тощо. У цьому контексті необхідно зауважити, що думки сучасників досить часто «перегукуються» з етичними наслідками вчення про душу видатних античних філософів.

Так, у згаданому посібнику О. Ридецької «Психологія обдарованості» подано визначення поняття «обдарованість». Обдарованість – це значення (в порівнянні з віковими нормами) випередження розумового розвитку або винятковий розвиток спеціальних здібностей (музичних, художніх тощо). Існує певна вікова послідовність формування обдарованості в різних сферах:

- особливо рано може проявитися обдарованість до музики, потім – до малювання; загалом обдарованість до мистецтва настає раніше, ніж до науки;

- у науковій сфері часто першими проявляються здібності до математики (майже всі видатні вчені, які виявили себе до двадцятирічного віку, були математиками);

- загальна інтелектуальна обдарованість може виступати в незвично високому рівні розумового розвитку (за інших рівних умов) і в якісному своєрідності розумової діяльності [2, С. 17].

У дослідженій нами праці приділено увагу сучасним дослідженням, присвяченим вивченню обдарованості. З початку ХХ ст. основним методом «вимірювання» обдарованості виступають так звані тести інтелекту. Однак багаторічний досвід їх застосування (зокрема, у шкільній практиці) підтвердив, що так фіксують переважно засвоєні знання та навички, які не обов'язково свідчать про рівень здібностей. Необхідно зазначити, що про ознаки обдарованості можна говорити лише на підставі результатів тестування.

Обдарованість дітей можна встановити і вивчити лише в процесі навчання та виховання, під час виконання дитиною певної розумової змістовної діяльності. Ранні прояви обдарованості ще не зумовлюють стовідсоткове розкриття майбутніх потенціалів люди-

ни: важко передбачити хід подальшого становлення обдарованості. Предметом гострих дискусій залишається питання про природу та передумови обдарованості. Починаючи з праць англійського натураліста Ф. Гальтона не втрачає авторитету концепція вродженої обдарованості [2].

Сучасні дослідження в цій сфері спрямовані на те, щоб за допомогою електрофізіологічних, психогенетичних та інших методів розкрити співвідношення біологічного й соціального в природі обдарованості:

- обдаровані діти, які демонструють видатні здібності в одній сфері, іноді нічим не відрізняються від однолітків у всіх інших відносинах. Однак обдарованість охоплює широкий спектр індивідуально-психологічних особливостей. Також більшості обдарованих дітей властиві особливі риси, які відрізняють їх від більшості однолітків;

- обдарованих дітей вирізняє висока допитливість і дослідницька активність. Психологічні дослідження підтвердили, що для таких дітей властива підвищена біохімічна й електрична активність мозку. Недолік інформації, яку можна засвоїти та переробити, обдаровані діти часто сприймають болісно. Тому обмеження їх активності загрожує негативними реакціями невротичного характеру;

- обдарованих дітей у ранньому віці відрізняє здатність простежувати причинно-наслідкові зв'язки і доходити відповідних висновків. Вони захоплюються побудовою альтернативних моделей і систем. Для них характерною є швидка передача нейронної інформації;

- обдаровані діти мають відмінну пам'ять, яка заснована на ранньому оволодінні мовою й абстрактним мисленням. Їх вирізняє здатність класифікувати та категоризувати інформацію та досвід, уміння широко користуватися накопиченими знаннями [2].

На думку О. Ридецької, обдарованих дітей вирізняє також великий словниковий запас, здатність будувати складні синтаксичні конструкції, а також уміння формулювати питання. Обдарованих дітей також відрізняє підвищена концентрація уваги на чомунебудь, наполегливість під час досягнення результату в тій сфері, яка їм цікава. Однак властива для багатьох із них різноманітність інтересів іноді призводить до того, що вони починають декілька справ одночасно, а також беруться за занадто складні завдання. Обдаровані діти мають низку безумовних переваг перед однолітками, однак їм доводиться стикатися зі специфічними труднощами. Насамперед це пов'язано з відношенням батьків до обдарованості власних дітей. Однак позиції батьків щодо цього явища можуть бути різні. Психолог А. Петровський зазначає, що вважаючи свою дитину вундеркіндом (чудо-дитиною), увагу звертають лише на першу частину цього слова, тобто акцентують на винятковості дитини, забуваючи, що вона залишається дитиною [2].

Прояв обдарованості в дитячому віці потребує пильної уваги з боку батьків і вчителів. Бажано, щоб навчання обдарованих дітей будувалося на засадах

спеціально розроблених програм, що сприяли б повноцінній реалізації творчого й інтелектуального потенціалу. Це дасть змогу уникнути однобічності психічного розвитку, небезпек спотворення особистісного розвитку, а також надмірної психічної навантаженості і перевтоми [2].

Спроба визначити витоки геніальності не в божественній зумовленості, а в цілком земних явищах – вроджених особливостях, знаменує початок принципово нового етапу в дослідженнях обдарованості. Цей етап умовно датують серединою XIX століття. У розглядуваному нами посібнику зазначено, що з цього часу в дослідженнях людської психіки закріпився експериментальний метод, що сприяло перетворенню психології в самостійну науку. Одним із засновників емпіричного підходу до вивчення проблеми здібностей, обдарованості, таланту вважають англійського ученого Ф. Гальтона (1822–1911) – англійський антрополог, засновник євгеніки [2].

Так, Ф. Гальтон був одним із перших, хто побачив в еволюційній теорії безліч перспектив, що стосуються людини та психології. У 1865 р. в журналі «Macmillan's Magazine» Ф. Гальтон опублікував статтю, де доводив ідею спадковості таланту та можливості поліпшення людської природи шляхом розмноження обдарованих людей. Згодом ці ідеї Ф. Гальтон поклав в основу євгеніки – одного з напрямів досліджень у сфері генетики людини. Пізніше, в 1869 р. Ф. Гальтон докладно виклав свої погляди в праці «Hereditary Genius, its Laws and Consequences», яка стала основоположною для генетики поведінки людини. У ній описані перші емпіричні дослідження спадковості поведінки людини [2]. У своїх працях Ф. Гальтон спробував визначити і виміряти сімейну схожість для досягнень у різних сферах – від юридичної та релігійної діяльності до здібностей до веслування та боротьби. У цих дослідженнях Ф. Гальтон ввів «метод пробанда», завдяки чому вченому вдалося показати, що: ймовірність прояву таланту в сім'ях видатних людей набагато вища ніж в суспільстві; ймовірність того, що родич видатної людини буде талановитим, зростає залежно від збільшення ступеня споріднення між ними. Ці відкриття дали йому змогу створити першу математичну модель сімейного подібності – сформулювати «Закон родової спадковості». Цей закон добре описував прояви родової подібності, проте не був заснований на глибокому розумінні дійсних механізмів спадковості, що стало можливим лише на початку XX ст., а саме після перевідкриття К. Корренсом, Г. де Фрізом і Е. Чермаком законів Менделя. З постаттю Ф. Гальтона також пов'язано створення методичного арсеналу генетики поведінки – від схем експериментального дослідження до методів математичного аналізу даних. З метою дослідження закономірностей спадковості та мінливості Ф. Гальтон розробив основи варіаційної статистики, зокрема низку важливих статистичних методів, які використовують досі (наприклад, регресійний і кореляційний аналіз). Ще однією з заслуг

Ф. Гальтона можна вважати його ідею про використання близнюків для визначення ролі спадковості. Його теорія сприяла розробленню близнюкового методу, який і на сучасному етапі є одним з головних під час вивчення впливів спадковості та середовища на формування індивідуальних відмінностей. Саме Ф. Гальтон першим у книзі «Спадковість таланту; її закони і наслідки» спробував довести, що видатні здібності (геніальність) – результат дії спадкових факторів. Учений здійснив статистичний аналіз фактів біографій представників англійської соціальної еліти. Він обстежив 977 видатних людей з 300 сімей і визначив, що головною причиною високих досягнень є сама людина і це передається біологічним шляхом, від покоління до покоління. Згідно з даними вченого, на кожні десять видатних людей, які мають видатних родичів, припадає три-чотири видатних батька, чотири або п'ять видатних братів і п'ять або шість видатних синів. Таким чином, Ф. Гальтон зазначив, що якщо інтелект нормальної людини прийняти за 100, то «повний ідіот» матиме – 0, а геній – 200. Пізніше ці цифри ввійшли до формули розрахунку «коефіцієнта інтелекту», яку запропонував відомий учений В. Штерн [2, С. 40].

Також необхідно звернути увагу на підрозділ посібника, присвячений опису визнання автономії психології обдарованості в науковому психологічному просторі. Так, в 1972 р. Комітет за освітою США опублікував наступне визначення: обдарованими і талановитими дітьми можна назвати тих, які за оцінкою дослідних фахівців через видатні здібності демонструють високі досягнення. Перспективи таких дітей визначали рівнем їх досягнень і можливостями в одній або декількох сферах: інтелектуальних академічних досягнень; творчого або продуктивного мислення; спілкування і лідерства; художньої діяльності; руховою. Для процедури виявлення обдарованості, складання програм вчення обдарованих дітей дуже зручною стала модель обдарованості Дж. Рензулі. Її називають «трикільцевою», тому що вона охоплює три компоненти: інтелектуальні здатності, мотивація, креативність. Тенденцію до диференціації обдарованості, до виявлення і розвитку різних видів обдарованості підсилює Г. Гарднер у своїй теорії множинності видів інтелекту. Ці види взаємодіють між собою і базуються один на одному [2, С. 65].

Сучасні дослідники на базі нових методик показують більш високу чутливість обдарованих дітей до нових ситуацій, більш тонку диференціацію (реактування на новизну), що також перетворюється в особливі труднощі, які відчувають обдаровані діти під час спілкування з однолітками, учителями, батьками та дорослими.

Таким чином, аналіз праць вітчизняних і зарубіжних учених, здійснений у посібнику О. Ридецької «Психологія обдарованості» дав змогу дійти висновку, що впродовж багатьох століть обдарованість розглядали дещо автономно від соціально-педагогічної практики, тобто основну увагу дослідники звертали

не на феномен обдарованості як особистісне утворення або соціально-психологічне явище, а на проблему його походження.

Використані літературні джерела

1. Карпенко Н. А. Психологія обдарованості: підходи до розуміння / Н. А. Карпенко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 52–64.

2. Ридецкая О. Г. Психология одаренности / О. Г. Ридецкая. – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2010. – 374 с.

3. Лавріненко Л. І. Дитяча обдарованість та її психологічні прояви: історичний аспект / Л. І. Лавріненко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2015. – Вип. 125. – С. 331–334. – (Серія: Педагогічні науки).

References

1. Karpenko, N. A. (2013). *Psykhologhiia obdarovanosti: pidkhody do rozuminnia* [Psychology of Giftedness: Approaches to Understanding]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*. 1, 52-64 [in Ukrainian].

2. Rydetskaia, O. H. (2010). *Psykhologhiia odarennosti* [Psychology of Giftedness]. Moscow [in Russian].

3. Lavrinenko, L. I. (2015). *Dytiacha obdarovanist ta yii psykhologichni proiavy: istorychnyi aspekt* [Giftedness and Its Psychological Manifestations: Historical Aspect]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University*. 125, 331-334 [in Ukrainian].

Laskova-Yarmolenko Anastasiia

THROUGH THE PAGES OF PSYCHOLOGY OF GIFTEDNESS: HISTORICAL ASPECTS (according tutorial by O. Rydetska)

The author of the article offers to the readers to carry out the review of train aid "Psychology of gift" written by O. Rydetska with a purpose by an acquaintance with his-

tory of study of gift in the context of development of foreign psychology.

A gift until now remains one of secrets of personality and by the until now unsolved problem of psychological science. Variety of looks in relation to determination of concept of gift foremost predefined by complication and multidimensionality of the probed phenomenon, and also by the use on the different stages of development of scientific thought, for opening of phenomena gift of such definicy, as "capabilities" "talent" "genius" "creation" Account psychological and pedagogical approaches of prominent research workers in a historical retrospective view on the problem of gift will enable to attain positive results in relation to an early exposure, studies and education of the gifted and talented children. Offer to the reader to analyse the train aid of O. Rydetska "Psychology of gift" (in 2010), where the question of evolution of studies is widely exposed about a gift in the context of development of philosophical idea and psychology. Four sections have a manual, where an author is give general introduction to psychology of gift, certainly phenomenology of concept of gift on the modern stage of development of psychological science, the concept of the special gift is exposed, and also the methods of organization of psychological accompaniment and psychological help the gifted children are described. In the context of our article we will be stopped for description of historical advancement of scientific thought in relation to a gift as phenomenon.

Key words: gift; genius; historical aspect.

Ласкова-Ярмоленко А. А.

ПО СТРАНИЦАМ ПСИХОЛОГИИ ОДАРЕННОСТИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ (по пособию О. Г. Ридецкой)

Автор статьи предлагает читателям осуществить обзор учебного пособия «Психология одаренности» с целью ознакомлением с историей изучения одаренности в контексте развития зарубежной психологии. В статье описан процесс развития научной мысли касательно одаренности как явления

Ключевые слова: одаренность; дар; гений; исторический аспект.